

IMOM AT-TERMIZIYNING HAYOTI VA MEROSI

Ilmiy raxbar: Samatov. X
TATU Samarqand Filiali Kompyuer Injineriing
Fakulteti KI23-02 guruh talabasi
Saydullayev. X

Annotatsiya: ushbu maqola Imom Termiziy hayoti va ijodi. Jamlagan hadislarini islom diniga qoshgan hissasi haqida ma'lumot berib o'tilgan. Imom Termiziyning sahih hadislaridan ham misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: hadis, iso, sahih, muallif, qator, saxiy, ramazon, g'azab, ma'lumot, iroq, ilm, tarix.

Termiziy Abu Iso arabcha: — Termiziy Abu Iso — To'liq ismi: Abu Iso Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn Zahhoq Sullamiy Zariyr Bug'iy Termiziy — muhaddis, faqh va hofiz.

Hayoti: Termiziy Abu Iso, Imom Termiziy (824, Termiz — 892, Bug' qishlog'i, hozirgi Sherobod tumani) — buyuk muhaddis. Sullamiy deb nisbat berilishiga sabab bobolaridan biri sullam degan arab qabilasiga do'st tutingan, Bug'iy deyilishiga sabab o'sha vaqtdagi But nomli qishloqda vafot etib, shu yerga dafn qilingan. Umrining oxirida ko'zi ojiz bo'lib qolgani uchun adDarir taxallusi bilan ham atalgan. Termiziyning yoshlik yillari Termiz shahrida o'tgan, dastlabki ma'lumotni ham shu yerda olgan. Termiziy Abu Isoning oilasi va ota-onasi haqida manbalarda aniq ma'lumotlar keltirilmagan, faqat tarixchilar uning: "Bobom asli marvlik edi, u kishi Lays ibn Sayyor zamonida yashagan, so'ng u yerdan Termizga ko'chib kelganlar", — degan fikrini keltirish bilan chegaralanadilar. Bolaligidan o'ta ziyrakligi, xotirasining kuchliligi, noyob qobiliyati bilan o'z tengqurlaridan ajralib turgan. Diniy va dunyoviy fanlarni, ayniqsa, hadis ilmini alohida qiziqish bilan o'rgangan, bu boradagi bilimlarini yanada oshirish uchun ko'pgina Sharq mamlakatlariga borgan. Uzoq yillar Iroq, Isfahon, Xuroson, Makka va Madinada yashagan. Uzoq davom etgan safarlari chog'ida qiroat ilmi, bayon, fikd, tarix, ayniqsa, o'zi yoshlikdan qiziqqan hadis ilmi bo'yicha o'sha davrning yirik olimlarndan ta'lim oladi. Mashhur muhaddislardan Imom Buxoriy, Imom Muslim, Imom Abu Dovud, Qutayba ibn Sayd, Ishoq ibn Muso, Maxmud ibn G'aylon va boshqa uning ustozlari edi.

Termiziy Imom Buxoriy bilan uchrashganida (bu uchrashuv Nishopurda bo'lgan va ikki alloma 5 yil birgalikda yashashgan) hadisning matnigina emas, uning hikmati va falsafasini tushunib yetganini e'tirof etadi. O'z navbatida Imom Buxoriy o'z shogirdini maqtab, kamtarinlik bilan: "Sen mendan bahra

topganingdan ko'ra men sendan ko'proq bahra topdim", degan. Bu Termiziyga berilgan juda katta baho edi.

Termiziy yo'lda, safarda bo'lganda ham, yoki bir joyda muqim turganda ham ustozlaridan, uchratgan roviylardan eshitgan hadislarini yozib olar, ularni tartibli ravishda alohida-alohida qayd qilib borardi. 868-yil xorij safaridan o'z yurtiga qaytgan Termiziy ilmiy-ijodiy ish, shogirdlar tayyorlash bilan mashg'ul bo'ldi va yirik muhaddis olim, imom sifatida shuhrat qozondi. Taqvodorlik, islom dini va o'z obro'siga gard yuqtirmaslikka intilish, dunyo molmatosi va boylikka beparvo qarash, oxiratning g'amini yeyish Termiziyning hayoti tarzi edi. Termiziyning shogirdlari uning ishlarini davom ettirdi. Ular ichida Makhul ibn alFadl, Muhammad ibn Mahmud Anbar, Hamod ibn Shokir, Abd ibn Muhammad Nasafiy, Haysam ibn Kulayb Shoshiy, Ahmad ibn Yusuf Nasafiy va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Faoliyat: Termiziy qalamiga mansub asarlarning aksariyati bizgacha yetib kelgan. "Al-jome' as-sahih" ("Ishonarli to'plam"), "ashShamoil annabaviya" yoki "AshShamoil annabiy sallolohu alayhi va sallam" ("Payg'ambar alayhissalomning shakl va sifatleri"), "alIlal filhadis" ("Hadislardagi illatlar"), "Risola filxilof valjadal" ("Hadislardagi ixtilof va bahslar haqida risola"), "atTa'rix" ("Tarix"), "Kitob uzzuhd" ("Zohidlik kitobi"), "Kitob ulasmo valkuno" ("Ismlar va kunyalar kitobi") va boshqa Termiziyning asarlari ichida eng mashhuri, shubhasiz, "Al-jome' as-sahih" bo'lib, 6 ta ishonchli hadislar to'plamidan biridir. Ushbu asar ilmiy manbalarda "Jome' at-Termiziy", "Sahihi Termiziy", "Sunani Termiziy" nomi bilan ham ataladi. Termiziyning muhim asarlaridan yana biri "ash-Shamoil an-nabaviya" Muhammad (alayhi sallom)ning shaxsiy hayoti, u zotning suvrat va siyrati, ajoyib fazilatleri, odatlariga oid 408 hadisi sharifni o'z ichiga qamragan manbadir. Bu kitob azaldan islomshunos olimlar, tadqiqotchilarning diqqatini o'ziga tortib keladi. Arab tilida bitilgan ushbu asarga bir qancha sharhlar ham yozilgan. Uning tili ravon, uslubi g'oyatda oddiy. Asar fors va turk tillariga tarjima qilingan. "Ash-Shamoil an nabaviya"ning 1-qismida keltirilgan hadisi shariflar payg'ambarning suvrat (tashqi qiyofasi) iga, 2-qismida keltirilgan hadisi shariflar esa ichki dunyosiyu, axloqiy fazilatlarini bayon qilishga, ya'ni siyratga bag'ishlangan. Kitobning 16-asrga oid bir qo'lyozmasi Toshkentda, O'zbekiston musulmonlari idorasi kutubxonasida saqlanadi. "Ash-Shamoil an-nabaviya" o'zbek tiliga o'girilib so'nggi yillarda Toshkentda bir necha bor nashr etildi. 1990-yil Termiziy tavalludining 1200-yilligi yurtimizda keng nishonlandi. Mustaqillik yillarida Termiziyning yodgorlik majmuasi 2016-2017-yillari qaytadan ta'mirlanib, qutlug' ziyoratgohga aylantirildi.

Hadis haqida tushuncha: Hadis - islom dinida Qur'ondan keyin turadigan ikkinchi muqaddas manba bo'lib, Muhammad alayhissalomning hayoti va faoliyati, uning diniy va axloqiy ko'rsatmalarini o'z ichiga oladi. Muhammad payg'ambar biror gap aytgan, biror ish qilib ko'rsatgan yoki boshqalar qilgan biron-bir ishni ko'rib turib,

uni man etmagan bo'lsa, ana shu uch holat sunnat hisoblanadi. Ana shunday xatti-harakatlar yoki ko'rsatmalar hadis deb yuritiladi. Hadislarda islom dinining qonun-qoidalari bilan birgalikda insoniy fazilatlar ham keng tashviq qilinadi, insoniylik sha'niga dog' tushiradigan yomon sifatlar qoralanadi. Ya'ni, hadislarda o'zaro do'stona munosabatlar, qarindosh, ota-ona va farzandlarning haq-huquqlari, mehr-oqibat, halollik, poklik, adolat, insof-tavfiqli bo'lish targ'ib qilingan. Razolat, kibr-u havo, ado vat, hasad, xiyonat, yolg'onchilik, fitna-fasod, zulm kabi illatlarga nafrat tuyg'ulari ifodalangan.

Vaqt o'tishi bilan turli ijtimoiy ziddiyatlar, dindagi ichki g'oyaviy kurashlar natijasida soxta hadislar ham paydo bo'la boshlagan. Natijada hadis ilmi bilan shug'ullanuvchi olimlar - muhaddislar hadislarni ishonchli manbalar asosida qayta ko'rib chiqishga, ularning haqiqiyliklarini soxtalaridan ajratishga kirishganlar. Shunday qilib, islom olamining turli yerlarida hadis ilmining yirik targ'ibotchilari va mualliflari paydo bo'la boshladi.

Hadis ilmining rivojlanishiga, ayniqsa, bizning yurtimizdan yetishib chiqqan muhaddislar ulkan hissa qo'shishgan. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy, Abu Muhammad Abdulloh ibn Abd ar-Rahmon ad-Dorimiy as-Samarqandiy o'z umrlarini hadis to'plash va ularni o'rganishdek muqaddas ishga bag'ishlaganlar. Mashhur muhaddislar orasida Imom Buxoriy eng oldingi o'rinda turadi. Uning yozgan kitoblari ichida eng mashhuri «Al-jome' as-sahih» (bu asar «Sahih al-Buxoriy» nomi bilan ham mashhur) asaridir. Imom Buxoriygacha o'tgan muhaddislar hadis kitoblariga barcha eshitgan hadislarini kiritar edilar. Hadislarni barcha shartlari bilan tekshirib, ularni sahih (ishonchli) yoki g'ayrisahih (ishonarsiz) qismlarga ajratmas edilar. Birinchi bo'lib bu uslubni Imom Buxoriy joriy etgan. Hadislar tuzilishiga ko'ra, yuqorida ta'kidlanganidek, ikki qismdan hadisning mazmuni (matni) va uning sanadi (Kim tomonidan aytilganligi)dan iborat. Hadislarni bir-biridan eshitib, rivoyat qilib, avloddan avlodga qoldirib kelgan roviylar ro'yxati hadisning musnadi deyiladi. Muhammad payg'ambardan so'ng biron-bir hadis yozib olingunga qadar o'tgan vaqt ichida ushbu hadisni bir-biriga naql qilib kelgan roviylar tartibida (musnadda) uzilish bo'lmasa, bunday hadislar ishonchli hisoblangan.

Imom-at Termiziyning hadislari va ularning ahamiyati. Mashhur muhaddislardan yana biri vatandoshimiz Abu Iso at-Termiziy bo'lib, u 824 yilda Termiz yaqinidagi Bug' (hozirgi Surxonlaryo viloyatining Sherobod tumanida) qishlog'ida to'g'ilgan. Uning oilasi va ota-onasi haqida ma'lumotlar yo'q. Ba'zi tadqiqotchilar uning asli marvlik bo'lgan deb qayd etadilar.

U bolaligidan ilmga qiziqqan bo'lib, ayniqsa hadis ilmini chuqur egallagan. At-Termiziy 950 yildan qator mamlakatlarga safar qiladi. Hijozda bo'lib, Makka va Madinani ziyorat qiladi, Iroq, Xurosonda hadis ilmi, fiqh, ilmi al-qiroat, bayon, tarix

va boshqa ilmlarni o'rganadi. Mana shu safarda at-Termiziy hadislarni to'play boshlaydi. Hadis ilmini o'rganishda mashhur muhaddis at-Termiziy ustoz al-Buxoriyni alohida hurmat qiladi. Hatto manbalarda at-Termiziy ustozining vafoti tufayli ko'p yig'laganidan ko'zi ko'r bo'lib qolgan, degan fikrlar ham mavjud. At-Termiziyning o'tkir zehni, xotirasi, yodlash qobiliyatining kuchliligi tufayli al-Buxoriy ham uni faqat shogird sifatida emas, o'ziga hamkor do'st sifatida ham hurmat qilgan. At-Termiziy uzoq safarida hadislarni to'plab, kitoblar ta'lif qilishga boshladi.

U 863 yilda o'z vataniga qaytdi va o'zi ham shogirdlarga ta'lim berib, xam kitoblar yozdi. At-Termiziyning o'ndan ortiq asarlar yaratganligi ma'lum. Bular “Al-Jom'e as-sahih” (“Ishonchli to'plam”), “Ash-Shamoil an-Nabaviya” (“Payg'ambarning alohida fazilatlarini”), “Al-ilal fi-l-hadiys” (“Hadislardagi illatlar va og'ishlar haqida”) asarlari mashhurdir. At-Termiziyning yozib qoldirgan asarlaridagi hadislar ham al-Buxoriy hadislari kabi insonni halollik, adolat, e'tiqod, diyonat, poklik, mehnatsevarlik, muruvvatlilik, mehr-shafkat, kattalarga, ota-ona va qarindoshlarga hurmat ruhida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega.

Imom Termiziy saxovat haqida: O'zbekistondagi Buxoro, Samarqand, Nasaf (Qarshi), Xiva, Shosh (Toshkent), Termiz va boshqa shaharlar butun musulmon Sharqidagi ilmiy-madaniy markazlar qatorida mashhur bo'lgani o'rta asr tarixiy manbalarida bayon etilgan. Ayniqsa, ko'hna Surxon diyori ham tabarruk go'sha bo'lib, bu erdan Abu Iso Termiziy, Hakim Termiziy, Varroq Termiziy kabi buyuk allomalar, avliyolar, olimlar etishib chiqqan.

Shuningdek, Surxon zaminida Sulton Saodat maqbarasi, Kokildor ota, Xoja Samandar Termiziy, So'fi Olloyor, Xoja Alouddin Attor kabi ulug' zotlarning ziyoratgohlari joylashgan.

Termiz mamlakatimizdagi eng ko'hna shaharlardan biri bo'lib, bu erda ilk o'rta asrlardan boshlab ilm-fan va madaniyat rivojlangan. O'rta asr manbalarida bu erdan etishib chiqqan yuzdan ortiq olimlar haqida ma'lumotlar mavjud. Ular ilm-fanning turli sohalarida, jumladan, islom ilmlari, tabiiy va aniq fanlar, tarix, adabiyot sohalarida faoliyat olib borishgan. Olimlar va valiyalar ko'pligi bois Termiz shahriga “Madinat ur-rijol” – “Avliyolar shahri” deb nom berishgan.

Termiz shahridan etishib chiqqan allomalar at-Termiziy nisbasi bilan butun dunyoda mashhur bo'lganlar. Ana shunday zotlardan biri – hadis ilmining “oltin asri”da faoliyat yuritgan “Sihohi sitta” (“Oltita ishonchli muhaddis”) vakillaridan biri, buyuk muhaddis – Imom Termiziydir.

Imom Termiziyning to'liq nomlari – Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn Zahhok as-Sullamiy az-Zariyr al-Bug'iy at-Termiziy bo'lib, kunyalarn Abu Isodir. Hijriy 209 (melodiy 824) yili Termiz yaqinidagi Bug' qishlog'ida o'rta hol bir oilada tavallud topganlar.

O'rta asr muarrixi Abu Sa'd Abdulkarim as-Sam'oniy Imom at-Termiziyning Bug' qishlog'ida tug'ilib, faoliyat ko'rsatgani uchun Bug'iy nisbasi bilan ham atalgani hamda ustozlari Imom al-Buxoriyning vafoti tufayli ko'p yig'laganlaridan umrlarining oxirida ko'zlari ojiz bo'lib qolgani tufayli “Zariyr” laqabini olganlarini qayd etgan.

“Sunani Termiziy” (“Jomi' at-Termiziy”), “Ash-Shamoil an-nabaviyya” (“Ash-Shamoil al-Muhammadiyya”) – Imom at-Termiziyning shoh asarlaridan sanaladi. Ushbu asarlarda saxiylik go'zal xulqlardan hisoblanib, saxiylik – payg'ambarlar sifati ekani alohida ta'kidlangan. Jumladan, Imom Termiziy “Sunani Termiziy” asarida “Saxiylik” deb nomlangan alohida bob ajratgan va mazkur bobda saxovatga oid quyidagi hadisni keltirgan: “Saxiy Allohga yaqin, jannatga yaqin, insonlarga yaqin va jahannam olovidan uzoqdir. Baxil esa, Allohdan uzoq, jannatdan uzoq, odamlardan uzoq va jahannam oloviga yaqindir. Albatta, johil saxiy Alloh taolaga baxil obiddan ko'ra suyuqliroqdir”.

“Saxiy” molni sarflashda Allohning roziligini o'z boyligidan ustun qo'ya oladigan kimsadir. Odamlar saxiy insonlarni yaxshi ko'radilar, undan foyda ko'rmasalar ham, uning saxiyligini hurmat qiladilar. “Baxil” o'z zimmasidagi farz va vojib sadaqalarni berishdan bosh tortadigan insondir.

“Sunani Termiziy” asarida sadaqa, ehson, xayr-saxovat, zakot va ko'mak berishga doir hadislar keltirilgan.

657-hadis: “Anas ibn Molik (roziyallohu anhu) dan rivoyat qilindi: “Nabiy sallollohu alayhi va sallamdan: “Ramazon ro'zasidan keyin qaysi ro'za afzalroq?” deb so'raldi. Aytidilar: “Ramazon ta'zimi (hurmati) uchun SHa'bon ro'zasi afzalroq!”. Keyin: “Qaysi sadaqa (ehson) afzalroq?” deyildi. “Ramazonda berilgan sadaqa (ehson)!” dedilar.

658-hadis: “Sadaqa Rahmonning g'azabini so'ndirgay va yomon(xunuk) o'limni daf etgay”.

664-hadis: “Odamlardan biri aytdiki: “Yo, Rasululloh! Mening onam vafot qildi. Uning (ruhi) uchun sadaqa (ehson) qilsam, unga foydasi tegadimi?”. Rasuli Akram sallollohu alayhi va sallam: “Ha” dedilar. Kishi aytdi: “Mening bir mevazor bog'im bor. Sizni shohid qilgaymanki, uni onam (ruhi) uchun sadaqa qilib berdim!”.

Imom Termiziy “Ash-Shamoil al-Muhammadiyya” asarida payg'ambarimiz alayhissalomni shunday ta'riflaganlar: “...hammadan ziyoda saxiy zot edilar, hammadan ziyoda rost so'zlaguvchi va muloyim tabiatli, sharaflilik xonadonlik zot edilar...”.

ADABIYOTLAR

1. Buyuk muhaddislar (Imom alBuxoriy, Imom Muslim, Imom atTermiziy), T., 1998;
2. Buyuk allomalarimiz, T., 2002;
3. Uvatov U., Donolardan saboklar, T., 1994.

4. Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlari-eng oliy qadriyat.-T.: O'zbekiston, 2005.
5. Al-Buxoriy, Abu Abdulloh muhammad ibn Ismoil, al-Jome' as-Sahih (ishonchli to'plam). 4 jildlik.-T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1991-1999.
6. At-Termiziy. Sahih at-Termiziy, A.Abdullo tarjimasi.-T.: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1993.
7. Imom al-Buxoriy, al-Adab al-mufrad.-T.: O'zbekiston, 1990.
8. <https://yuz.uz/uz/news/imom-termiziy-saxovat-haqida>
9. <https://ok.ru/group/54330306593007/topic/67298729268719>
10. Samatov K. *Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society //Theoretical & Applied Science. – 2016. – №. 2. – C. 175-179.*
11. *Ulmasjonovich K. S. Mystical and philosophical foundations of human interaction. – 2021.*
12. *Ulmasjonovich, Khurshid Samatov. "Mystical and philosophical foundations of human interaction (based on the teachings of makhdumi Azami Kasani)." European Scholar Journal 2.11 (2021): 45-48.13:08*